

А. Л. ФЕДОРЮК

СВІТОСИСТЕМНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджуються процеси глобалізації, що кардинально змінили політичні й економічні відносини між країнами і народами, структуру світової економіки, саму картину сучасного світу. Розглядаються нові підходи глобального управління до досягнення стабільності міжнародної системи в контексті глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, міжнародні відносини, міжнародна система, світоустрій, світовий політичний процес, демократизація, глобальне управління.

Исследуются процессы глобализации, которые кардинально изменили политические и экономические отношения между странами и народами, структуру мировой экономики, саму картину современного мира. Рассматриваются новые подходы глобального управления к достижению стабильности международной системы в контексте глобализации.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, международные отношения, международная система, мироустройство, мировой политический процесс, демократизация, глобальное управление.

The processes of globalization that has radically changed the political and economic relations between countries and peoples, the structure of the global economy, and the very picture of the modern world. Looks at new approaches to global governance to the stability of the international system in the context of globalization.

Key words: globalization, integration, international relations, international system, world order, global political process, democratization, global governance.

Актуальність дослідження зумовлена пошуком відповіді на питання: чи створюється в результаті дії основної, інтеграційної та інших тенденцій більш-менш стійка сучасна світосистемна геоконструкція, тобто чи рухається світ до стійкої єдності? В такому контексті варто враховувати деякі моменти. По-перше, інтеграційна (об'єднувача) тенденція сприяє тому, що поряд, а іноді замість національно-державного устрою світової системи виникають більш складні сполучення гео економічних регіонів, а отже, не виключені й нові форми боротьби за ринки – торговельні війни між головними регіональними блоками. По-друге, поглиблюються економічні кордони, внутрішні диспропорції й соціально-економічні розриви між країнами й непереборні перешкоди на шляху ліквідації світової бідності. По-третє, порушено колишні світові демографічні пропорції під впливом зростання народонаселення регіонів Півдня й Азії й наростаючих хвиль міграції, що загрожують країнам процвітаючого Центру. Ці процеси розгортаються на тлі ресурсних можливостей Землі, які вичерпуються, й навантаження на екологію, що досягло своїх критичних меж.

Тому якими б сильними не були об'єднувачі тенденції й інтеграційні процеси в сучасній світовій політиці й економіці, вони структурують світ за принципом права сильних гравців, загострюючи й заганняючи всередину наявні проблеми й викликаючи до життя нові вибухонебезпечні тенденції. Вони здатні трансформувати саме розуміння кризи, перевівши її зі стану тимчасового в постійно діючий фактор і властивість всієї сучасної світосистемної конструкції.

В дослідженнях вітчизняних, а особливо зарубіжних, фахівців приділяється

чимало уваги осмисленню нової світової конструкції й факторів, що впливають на неї. Хотілося б звернути увагу на підхід В. Прудякова, що, на наш погляд, методологічно точно трактує сутність об'єднано-роз'єднувальних світових тенденцій. Він досліджує питання про те, чи існує єдиний і універсальний критерій, що дозволяє визначити, наскільки об'єднання як таке є позитивним, і стверджує, що «об'єднання поряд з позитивним може мати й яскраво виражений негативний потенціал, принаймні для однієї зі сторін»¹.

Принцип сили безвідмовно діяв в усі попередні історичні періоди, коли порушення силових балансів, піднесення одного з центрів, що призводило до розладу рівноваги, незабаром вирівнювалося й змінювалося досить тривалими статичними періодами. Однак, факти посилення одного центру щодо іншого є нечисленними. Іншою є ситуація зараз. Світ перебуває в стані постійного руху й створення нових балансів. Ця мінливість є, на наш погляд, визначальною якістю, яку можна назвати динамічною нерівновагою. Звідси й випливають складності в створенні узагальнених конструкцій, схем і моделей, у яких відображувався б навколишній світ.

Вагому популярність і практичне застосування одержали наступні моделі-проекти, які сформуливалися на основі використання глобальних, кількісно вимірюваних взаємозв'язків і пропорцій: моделі «Світ-1» і «Світ-2» Дж. Форрестора, розроблені в 70-х рр. ХХ ст. на замовлення Римського клубу; «Межі зростання» (пізніше «Світ – 3») Д. Медоуза; проект «Людство перед вибором» М. Мессаровича й Е. Пестеля; проект «Майбутнє світової економіки» В. Леонтьєва (наприкінці 70-х рр. за завданням ООН) з метою виявлення сукупності умов, які забезпечили б скорочення розривів між економічно розвиненими й країнами, що розвиваються; проект «LINK» («Поєднання») Л. Клейна, який у даний час є власністю ООН і дозволяє за уточнюваною з країн інформацією складати трирічні прогнози економічних процесів². Проте моделювання світу й глобальної еволюції не піднімалося вище опису демографічних, ресурсних, кліматичних, екологічних факторів розвитку, тобто тих, що піддаються кількісному обчисленню й повільно, еволюційно змінюються. А політичні, соціальні, психологічні, моральні, культурні й ідеологічні фактори впливу ігнорувалися.

Існують різні точки зору щодо суті глобалізації. В одних дослідженнях увага акцентується на її економічних аспектах, в інших – на формуванні єдиного інформаційного простору, в третіх – на розвитку загальних стандартів³. Для більшості дослідників, які дотримуються неоліберальної традиції, глобалізація – це якісно новий етап розвитку політичної структури світу, а також людської цивілізації загалом.

Прозорість міждержавних кордонів зробила світ взаємозалежним. Прозорість або транспарентність, викликана глобалізацією, змінила попередні уявлення про безпеку, конфлікти, їх врегулювання, дипломатію й інші базові проблеми класичних міжнародних відносин. Але, головне, вона всюди стерла існуючі раніше жорсткі бар'єри між зовнішньою й внутрішньою політикою. Так, в галузі безпеки безпосередня загроза одній державі або групі держав щодо інших держав відходить на другий план, поступаючись місцем проблемам тероризму, сепаратизму, націоналізму й т.п. Те ж можна сказати й про конфлікти, які з міждержавних перетворилися на внутрішньодержавні, а нові конфлікти вимагають інших підходів до їхнього аналізу та врегулювання. Відкривши міждержавні кордони, глобалізація полегшила й діяльність нових, недержавних акторів на світовій арені – ТНК,

внутрішньодержавних регіонів, неурядових організацій, тим самим стимулюючи їх активність і кількісне збільшення. Тут проявляється й зворотний вплив, коли сама недержавні актори стимулюють розвиток глобалізації й прозорість кордонів.

Глобалізація сприяє розвитку демократичних процесів. Відкриваючи кордони, вона надає людям широкі можливості для виявлення своїх поглядів і безпосереднього, за допомогою електронних засобів, спілкування, чим прямо або опосередковано впливає на політику. Глобальні проблеми (боротьба з тероризмом, голодом і хворобами, екологічна криза) обумовлюють необхідність спільних зусиль для їхнього розв'язання. В координації діяльності й пошуку рішень нових загальних проблем також виявляється глобалізація сучасного світу.

Політичний розвиток світу так чи інакше, але завжди був пов'язаний з науково-технічним прогресом, який протягом всієї своєї історії не тільки забезпечував економічне і соціальне зростання, але й фактично формував політичну систему світу. Науково-технічний розвиток кінця ХХ ст. різко змінив традиційну державоцентричну модель світу. Дж. Розенау з цього приводу зазначив, що «саме високі технології *спустили з повідця* процеси глобалізації»⁴.

Інтенсифікація спілкування із зростаючою прозорістю міждержавних кордонів призводить до обмеження можливостей створення й функціонування авторитарних режимів, у цілому сприяючи демократизації, а також децентралізації світу, тому що мережа не припускає жодного єдиного керуючого центру. Одночасно підсилюється взаємозалежність світу при домінуванні одного з двох, що існували в роки холодної війни, центрів сили, – США. Внаслідок цього частково втрачається традиційне розуміння такого ключового поняття державоцентричної моделі світу, як територія й відстань. З одного боку, територія розповсюджується за межі національних кордонів, відкриваючи можливості швидкого зв'язку й взаємодії людей різних країн, з іншого боку – звужується, охоплюючи через Інтернет окремі корпоративні або інші групи. Виникають нові спільноти й форми ідентичності, які не завжди збігаються з національними або географічними кордонами. Ці групи все активніше стають учасниками сучасних міжнародних відносин, ставлячи під сумнів гіпотезу С. Хантінгтона про зіткнення цивілізацій, які за всієї багатоманітності виділених ним характеристик все ж припускають географічну територію⁵.

Неоднозначність і нерівномірність процесів глобалізації виявляються в тому, що глобалізація є досить суперечливим процесом, що має різні наслідки. В феномені сучасної глобалізації поряд з позитивними моментами присутні й негативні. Екс – Генеральний секретар ООН Кофі Аннан (1997 – 2006) звертав увагу на те, що «вигоди глобалізації є явними: швидше економічне піднесення, вищий рівень життя, нові можливості. Проте вже зараз почалася негативна реакція, оскільки ці вигоди розподіляються досить нерівномірно»⁶. Нерівномірність глобалізації значною мірою пов'язана з об'єктивними процесами, які відбуваються в світі, й найбільш знаменним етапом світового соціально-економічного розвитку сучасності. Недостатня керованість глобалізації визначається переважно суб'єктивними факторами, адже від того, наскільки людство зможе взяти під свій контроль глобалізаційні процеси, залежить його майбутнє.

Глобалізація проявляється далеко не в усіх державах і регіонах однаково й не в усіх своїх аспектах одночасно: в одних країнах і на одних територіях вона переважно охоплює економічну сферу, в інших – більш швидкими темпами відбувається впровадження нових технологій⁷. Нерівномірність розвитку глобалізації

за географічними параметрами призводить до посилення позицій її антагоністів (антиглобалістів). Внаслідок цього відбувається наростання регіоналістських тенденцій. Одні автори визначають це як тенденцію, що діє поряд із глобалізацією; інші схильні вважати, що регіоналізація світу – теж прояв глобалізації.

Проблема управління процесами глобалізації ширше формулюється як регулювання сучасних міжнародних відносин і світових політичних процесів. Тут виникає, з одного боку, питання про координацію діяльності різних акторів, з іншого боку – про створення діючих наднаціональних інститутів і механізмів управління.

Глобалізація, будучи провідною тенденцією сучасного світового розвитку, супроводжується інтеграційними процесами. Однак, інтеграція є лише частиною глобалізації, нехай і однією з найбільш значних. Насамперед, ведучи мову про інтеграцію, необхідно мати на увазі, що вона припускає зближення держав-учасників. Важливим моментом при аналізі інтеграції є врахування того, що цей процес передбачає співробітництво між державами в різних сферах, галузях і формах. При цьому співробітництво й інтеграція можуть відбуватися не тільки «в ширину», внаслідок збільшення кількості учасників процесу, але й «вглиб», шляхом інтенсифікації взаємодії в різних сферах серед тих же учасників.

Ще одним важливим моментом, який характеризує інтеграцію, є не просто співробітництво, а створення механізмів міждержавної взаємодії, тобто інституціоналізація співробітництва. Що спонукає держави до інтеграції? Насамперед, це наявність спільних проблем, вирішити які легше, а в деяких випадках тільки й можливо спільними зусиллями. Розвиток світу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. призвів до посилення міжнародних контактів, взаємозалежності світу, особливо в економічній сфері, що сприяє інтеграційним процесам й утворенню різних міжурядових організацій. Із взаємозалежністю тісно пов'язане зростання глобальних проблем, для вирішення яких потрібні погоджені дії різних держав⁸. Ще однією причиною, що спонукає до інтеграційних процесів, є зацікавленість *середніх і малих* держав у збільшенні свого міжнародного впливу. Для цих країн об'єднаними зусиллями впливати на міжнародні процеси значно легше, ніж поодиночки.

Д. Мітрані, засновник функціоналізму, акцентує увагу на розвитку економічної, соціальної, науково-технічної інтеграції, відсуваючи політичну інтеграцію на другий план. Школа функціоналізму розглядає процес економічної інтеграції як проходження ряду ступенів: створення зони вільної торгівлі; заснування митного союзу; формування спільного (єдиного) ринку; організація економічного й валютного союзу; перехід до політичної інтеграції й створення єдиних політичних інститутів. Проте цей процес не обов'язково реалізується в поступальному напрямку – він може бути призупинений на тому чи іншому етапі, і економічна інтеграція не завжди призводить до політичної. Піддається критиці й теза про те, що політичні відмінності зникають в процесі розвитку співробітництва⁹. На практиці нерідко виявляється так, що не технічне й економічне співробітництво впливає на політику, а політичні рішення ведуть до розвитку або скорочення співробітництва в тій або іншій галузі.

Представники школи федералізму навпаки, висунули на перший план політичну інтеграцію, вважаючи, що міждержавні стосунки повинні споконвічно будуватися на передачі частини повноважень недержавним спільнотам. Цей напрямок

акцентує увагу на формуванні політичних інститутів. Фактично, на думку функціоналістів, процес інтеграції йде *знизу догори*, а у федералістів навпаки – *зверху вниз*. У рамках федералізму активно розвивалися свого часу ідеї *світового уряду*, який повинен був об'єднати людей у загальну державу й таким чином зняти з порядку денного міждержавні конфлікти. Однак, ця ідея зазнала жорсткого опору з боку різних дослідників і політиків, які підкресливали необхідність збереження національної та державної ідентичності¹⁰. Національні інтереси одних держав зіштовхуються з інтересами інших країн, об'єднань, регіонів. До того ж учасники інтеграції зазвичай перебувають на різних стадіях економічного й соціального розвитку. Тому, незважаючи на взаємну вигоду від інтеграції, внесок у тій чи іншій сфері одних є більшим, ніж інших. Позначається й неоднорідність інтересів різних груп усередині інтегруючих країн.

Ще однією тенденцією розвитку сучасного світу більшість західних дослідників вважають процес демократизації, під якою мається на увазі: по-перше, зростання кількості *вільних* держав; по-друге, посилення й розвиток демократичних інститутів і процедур у різних країнах. Останнє має особливе значення для держав, які перебувають у процесі переходу до розбудови демократичної держави, тобто в *демократичному транзиті*. Г. О'Доннел і Ф. Шміттер у такому *транзиті* виділяють наступні ступені: лібералізацію, демократизацію й консолідацію¹¹.

Існують різні уявлення, а також процедури оцінки того, які країни вважати демократичними. Нерідко суперечки викликають держави, які перебувають у граничному стані (деякі ознаки демократичного розвитку є в наявності, а деякі відсутні). В кожному разі, практично всі автори погоджуються з тим, що кількість демократичних країн збільшується. Чим обумовлені процеси демократизації? При цьому варто розглянути дві групи факторів, або змінних: структурні (незалежні змінні) – рівень економічного й соціального розвитку, соціально-класові процеси, домінуючі в суспільстві цінності; процедурні (залежні змінні) – рішення, що ухвалюються, особистісні особливості політичних діячів і т.д.

Дотримання демократичних принципів і процедур все більшою кількістю учасників є позитивним прикладом. Залишатися поза *всесвітнім демократичним клубом* у сучасному глобалізованому світі означає бути ізгоем – поза системою, поза сучасністю. Це змушує нові держави орієнтуватися на демократичні цінності. В цьому контексті процес демократичних перетворень на сучасному етапі можна розглядати саме як тенденцію політичного розвитку світу, в реалізації якої найбільш важливими виявляються не ендегенні (внутрішні) фактори (рівень соціально-економічного розвитку, політичні процеси в суспільстві), а екзогенні щодо даної держави, насамперед вплив міжнародного середовища. Саме воно спонукає до демократичних перетворень або, принаймні, до декларування орієнтації на них. Проте варто зазначити, що демократизація не є однозначним поступальним процесом. Особливо виразним це стало внаслідок останньої хвилі демократизації, коли з'явилися неліберальні демократії, гібридні режими, що імітують демократію, сутність яких полягає в тому, що демократичні інститути й процедури в ряді держав використовуються лише як зовнішня форма для прикриття недемократичних механізмів реалізації влади.

В галузі структурування міжнародних відносин основне діалектичне протиріччя виявляється в двох тенденціях. З одного боку, це тенденція до американського домінування в світі, тобто прагнення США бути одним-єдиним полю-

сом, з іншого боку – тенденція до виникнення нових і перегрупування багатьох навколишніх, реально існуючих, нерівнозначних Америці полюсів. Не випадково, наприклад, у самих США навіть прихильники однополярності відзначають сучасну ситуацію в світі як момент однополярності, тобто навіть не епоху або її еру. Це протиріччя між прагненням до однополярної гегемонії й об'єктивною реальністю прослідковувалося останнім часом, наприклад, не тільки в тому, що лише 34 країни з 200 підтримали війну США в Іраку, але й у тому, що, проігнорувавши волю ООН, США все-таки змушені були звернутися до міжнародного співтовариства за допомогою в післявоєнній перебудові країни, визнавши тим самим недостатність тільки власних зусиль. Особливість поточної міжнародної ситуації можна характеризувати як суперечливе співіснування військово-силової однополярності з політичною багатополярністю (у сфері міжнародної легітимації військово-силових акцій США).

Отже, на поставлене нами раніше питання про стійкість сучасної світової конструкції, тобто чи має місце рух до стійкої єдності, можна відповісти, лише зіставивши силу двох основних тенденцій – відцентрових і доцентрових, а також факторів, що їх визначають. Якщо, з одного боку, з моменту утворення держав відбувалася консолідація національних співтовариств у рамках державних структур, які вели боротьбу між собою за життєвий простір, ресурси, то, з іншого боку, відбувався не менш інтенсивний процес міждержавного зближення в економіці, політиці, культурі, тобто процес інтернаціоналізації міждержавного спілкування й зв'язків. Головне полягало в тому, що гравцями/акторами цих двох процесів були національні держави. Епоха глобального капіталізму не тільки розширила склад діючих осіб світової арени, але й усе більше підкоряє їх взаємодію іншій логіці. Втягнені у вир глобальних взаємозв'язків, багато держав, позбавлені необхідного рівня міжнародного впливу, не в змозі відстояти свою національно-державну ідентичність, потрапляючи в силове поле тих або інших великих країн.

На перший план поряд з міждержавними висувуються відносини діалогу і/або протистояння цивілізацій, які, з огляду на вищезазначене, й стануть головною визначальною силою світоконструкції теперішнього сторіччя. Підсумовуючи, треба відзначити, що такий міжцивілізаційний процес не розглядається нами ні в контексті загального *примирення* відповідно до концепції Ф. Фукуями, ні міжцивілізаційного розколу й зіткнення («*clash civilizations*») згідно з С. Хантінгтоном. Визначають долю діалогу цивілізацій в першу чергу ті зміни, яких зазнає капіталізм, перетворившись на глобальний капіталізм і прийнявши властиву його сучасній стадії форму атлантичного мондіалізму.

1. Прудяков В. Новые «стены» Европы // Обозреватель. – 2000. – № 6. – С. 8. 2. *Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации* / Г. П. Анилинис, Н. А. Зотова. – М.: Международные отношения, 2005. – С. 310. 3. *Лебедева М. М. Мировая политика*. – М.: Аспект Пресс, 2006. – С. 202. 4. *Цивилизационная структура современного мира*. В 3 т. – Т. 1. Глобальные трансформации современности / Под ред. Ю. Пахомова и Ю. Павленко. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 371. 5. *Лебедева М. Цит. работа*. – С. 109. 6. *Грум Д. Растущее многообразие международных факторов* // *Международные отношения: социологические подходы* / Под ред. П. Цыганкова. – М.: Гардарики, 1998. – С. 228. 7. *Кувалдин В. Б. Глобализация: рождение мегаобщества* // *Постиндустриальный мир и Россия* / Российская Академия Наук, Институт мировой экономики и международных отношений; Ред.: В. Г. Хорос, В. А. Красильщиков. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 38. 8. *Фергюсон Н. Глобальное общество в конце XX столетия*

// Международные отношения: социологические подходы / Под ред. П. Цыганкова. – М.: Гардарики, 1998. – С. 200. **9.** Кузнецов В. Что такое глобализация? // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 2. – С. 17. **10.** Кулагин В. М. Мир в XXI в.: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica (Гипотеза демократического мира в контексте альтернатив мирового развития) // Полис. – 2000. – № 1. – С. 32. **11.** Лебедева М. Цит. работа. – С. 140.